

This

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Daniel Schreiber

Thuis

De zoektocht naar de plek
waar we willen leven

Vertaald uit het Duits door
Mara van Duijn

Ambo|Anthos
Amsterdam

The translation of this work was supported
by a grant from the Goethe-Institut.

ISBN 978 90 263 4040 6

© 2017 Hanser Berlin im Carl Hanser Verlag München

© 2017 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,

Amsterdam en Mara van Duijn

Oorspronkelijke titel *Zuhause. Die Suche nach dem Ort,*

an dem wir leben wollen

Oorspronkelijke uitgever Carl Hanser Verlag

Omslagontwerp Roald Triebels, Amsterdam

Omslagillustratie © Matthias Groppe/goZooma/plainpicture

Foto auteur © Olaf Blecker

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

INHOUD

Waar komt het verlangen vandaan?	7
Wat onze erfenis is	23
De uitbreiding van de innerlijke geografie	49
Waar ik vandaan kwam	70
Het thuisloze thuis	97
Dit gevoel van zekerheid	115
Tot jezelf komen	134
De schoonheid van littekens	152
Dankwoord	167
Literatuur	169

WAAR KOMT HET VERLANGEN VANDAAN?

Nergens is de lente mooier dan in Londen. Er zijn veel zachte, zonnige dagen, vaak al vroeg in het jaar. De goed onderhouden parken van de stad worden steeds groener, en alles begint te bloeien in levendige kleuren. Eerst de cameliastruiken met hun roze en ivoren bloemen, dan de verschillende soorten narcissen in allerlei tinten geel, de anemonen, tulpen en magnoliastruiken, en ten slotte de sierkersen met hun karakteristieke magentatinten. Te midden van dit alles brengen mandarijneenden, meerkoeten en zwanen, als uit het niets opgedoken, de kanalen en vijvers tot leven. Deze periode houdt enkele weken aan, soms zelfs maanden. Het groen neemt de stad met zo'n milde vastberadenheid in zijn bezit, dat je bijna zou geloven dat het voor altijd zo zal blijven.

De afgelopen jaren had ik al relatief veel tijd in Londen doorgebracht, en deze keer zou ik meteen een paar

maanden blijven. Toen mijn vliegtuig op Heathrow landde voelde ik me opgelucht. Ik had een vermoeiende periode met een hoop lezingen en interviews achter de rug en verheugde me erop eindelijk even op adem te komen en in alle rust te kunnen schrijven. Ik mocht op het huis van twee vrienden in het oosten van de stad passen, terwijl zij in Amerika aan een gemeenschappelijk project werkten. In voorgaande jaren hadden we dit vaker zo gedaan, het voelde heel vertrouwd. In de loop van de tijd was ik aan het huis gehecht geraakt, had ik de wijk goed leren kennen en had ik een paar vrienden gemaakt. Ik had intussen zelfs een aantal gewoontes ontwikkeld: na schrijfsessies in de ochtend jogde ik, luisterend naar harde muziek, langs de Theems, van de Tower Bridge tot het wolkenkrabbereiland van Canary Wharf, of in de richting van het Victoria Park met zijn vijvers, platanen en oude pagodes. Ik bezocht bijna dagelijks tentoonstellingen in de galerieën, musea en kunsthallen van de stad. 's Avonds sprak ik af met vrienden en kennissen.

Ik dacht er al een tijdje over om voor langere tijd naar Londen te verhuizen, had zo nu en dan zelfs al naar een woning uitgekeken en mijn financiële mogelijkheden in kaart gebracht. Toch had ik uiteindelijk het plan elke keer weer op de lange baan geschoven – vanwege de exorbitant hoge kosten van het levensonderhoud in de stad, maar ook omdat iets me in Berlijn hield.

Dat ik het voorjaar in Londen door zou brengen, betekende ook dat ik regelmatig een vriend zou zien met wie

ik een jaar eerder enkele maanden een relatie had gehad. Die was moeizaam geweest, en nadat we uit elkaar waren gegaan hadden we bewust lange tijd afstand van elkaar genomen. Uiteindelijk hadden we besloten gewoon vrienden te blijven. Dat ging ons echter niet zo goed af. Inmiddels schreven of spraken we elkaar weer elke dag, hadden we samen kerst gevierd en waren we kort daarna een paar dagen samen naar de Zwitserse Alpengegaan. In veel opzichten voelde het alsof we weer samen waren, zonder dat we dat echt waren.

Maar hoe langer deze onduidelijke situatie aanhield en hoe vaker we elkaar de eerste dagen en weken van die lente zagen, hoe moeilijker de vriendschap voor me werd, en hoe meer de redenen die onze breuk onvermijdelijk hadden gemaakt weer naar voren kwamen. De situatie werd beklemmend. Onze behoefte om in elkaars nabijheid te zijn, in welke vorm dan ook, leek steeds weer op pijnlijke confrontaties uit te lopen. Op een gegeven moment nam ik het besluit hem niet meer te zien, ook al was ik in zijn stad.

Dit besluit, dat op een nieuwe breuk leek, viel me zwaar, heel zwaar. Hoewel ik er niet op had gerekend dat ik me naderhand geweldig zou voelen, was ik ook niet voorbereid op de crisis waarin deze beslissing me zou storten. De bodem werd onder mijn voeten weggeslagen. Na onze laatste ontmoeting begon ik onregelmatig te eten en te slapen. Een paar dagen later gaf ik de vruchteloze pogingen op om te werken aan een tijdschrift-

artikel dat ik had beloofd te schrijven. Het lukte me niet om ook maar één zin op papier te krijgen. Terwijl ik wist dat het dom was, begon ik weer te roken. De gewoontes die ik in mijn kleine, alledaagse Londense leven had opgebouwd, verdwenen als sneeuw voor de zon, alsof ze nooit bestaan hadden. Ik kon alleen maar doelloos door de stad lopen, in parken zitten, en met een gesloten boek in mijn handen kijken naar de watervogels en het mooie lentegroen. Van de gezichten van enkele vrienden was af te lezen dat ze zich zorgen om me begonnen te maken. Ik had me lang niet zo intens verdrietig gevoeld.

Elke crisis heeft haar eigen soundtrack, haar eigen compositie van thema's en motieven. Deze lentemaanden werden gekenmerkt door een intens verlangen. Ik had voorzien dat ik mijn ex-vriend zou gaan missen. Maar het leek alsof ik ook rouwde om iets wat ik niet in woorden kon vatten, om iets wat voelde als een irrationele belofte op een toekomst. Nog veel meer dan die vriend leek ik het gevoel van een zekere geborgenheid te missen. Het verlangen dat deze crisis definieerde was de wens me geborgen te voelen, het verlangen naar een thuis.

Dit gevoel werd in de daaropvolgende weken en maanden steeds sterker. De behoefte aan een veilige plek ervoer ik in deze periode als nagenoeg te overweldigend. Het was een wezenlijke wens die zich een weg naar de oppervlakte baande, een wens die ik lang weinig ruimte had gegeven en die veel te maken had met de in-

nerlijke rusteloosheid die mijn leven in de jaren daarvoor gekenmerkt had. Een wens die uitmondde in de vraag hoe en waar ik eigenlijk mijn leven wilde leiden. Deze vraag had me niet totaal onverwachts hoeven overvallen. Bijna al mijn vrienden in Berlijn hadden in de loop der jaren gezinnen gesticht. Als ze een partner hadden, kregen ze kinderen; als ze nog geen partner hadden, vonden ze er opeens een. Bijna iedereen die ik kende had inmiddels een woning gekocht, of dacht erover dat te doen. Ik had aan dit alles tot nu toe nooit zoveel waarde toegekend voor mijzelf en mijn eigen leven.

De dagen werden langer en warmer, Londen kwam steeds meer tot leven. De laatste tulpen verwelkten en de zwanen en eenden hadden kleine, pluizige kuikens gekregen. Op sommige dagen kon je de zomer, die binnenkort zijn intrede zou doen in de stad, al in de lucht voelen hangen. Met mij ging het nog steeds niet beter. Ik wilde niet terug naar Berlijn, hoezeer ik sommige vrienden daar ook miste. Ik wilde niet naar New York, waar ik als twintiger samen met mijn toenmalige partner het grootste deel van de tijd had doorgebracht. En evenmin wilde ik in Mecklenburg zijn, waar ik was opgegroeid en waar mijn ouders woonden. Ik verlangde naar een thuis, echter zonder dat ik enig idee had van waar en wat dat thuis zou kunnen zijn.

Waarom is het eigenlijk belangrijk om een thuis te hebben? En wat betekent thuis-zijn eigenlijk? Het gevoel je

‘thuis te voelen’ is een paradoxale emotie. Het is zo’n wezenlijk onderdeel van ons leven dat we er nauwelijks over nadenken – behalve wanneer we daartoe gedwongen worden. Het is gebonden aan een vaste plek, soms ook meerdere, maar tegelijkertijd is het veel meer dan alleen een plek. Dat wat we ‘thuis’ noemen, roept een enorme hoeveelheid beelden, herinneringen en verwachtingen op – meer dan de meeste andere dingen –, desondanks is het een begrip dat zich moeilijk laat definiëren.

De eerste Indo-Germaanse talen kenden al woorden die een geheel van betekenissen als thuis, nederzetting, materiële en spirituele zekerheid in zich droegen. De Indiaas-Amerikaanse etnoloog Arjun Appadurai heeft de wens naar een thuis beschreven als ‘een menselijke basisbehoefte aan plaatsing’. Voor hem stijgt deze basisbehoefte ver uit boven het gegeven dat mensen zich op een bepaalde plek vestigen; veeleer omvat het voor hem ook de wezenlijke aspecten van verbondenheid, veiligheid, zekerheid en gemeenschap. Bijna ieder van ons ontwikkelt op een bepaald moment het verlangen naar geborgenheid, naar een thuis. Vanuit psychoanalytisch oogpunt bekeken ervaren we dit gevoel van geborgenheid voor het eerst wanneer we een klein kind zijn, in de veilige armen van onze ouders, en zijn we dan vaak ons hele verdere leven op zoek naar mogelijkheden om dit opnieuw te ervaren. In de woorden van de Franse filosofe Simone Weil is het ‘wortelen [...] vermoedelijk

de belangrijkste en meest miskende behoefte van de menselijke ziel'. Historisch en cultureel bekeken mag dat wat we als 'thuis' zien al naargelang tijdperk, land en maatschappijvorm verschillende vormen aangenomen hebben, het is een van onze fundamentele antropologische constanten. De wens naar een thuis is niet alleen verankerd in ieder individu, maar ook in ons collectieve onbewuste. Het bepaalt hoe we ons sociale leven organiseren, hoe we over onszelf denken, en hoe we kijken naar de maatschappij waarin we leven.

Misschien is het deze diepe psychische, historische en culturele verankering die leidt tot de veronderstelling dat ons thuis ook vandaag de dag iets van ons, iets vanzelfsprekends, zou moeten zijn. Beter beschouwd blijkt echter het tegenovergestelde: de relatie met dat wat we thuis noemen, is tegenwoordig voor velen gecompliceerder dan in het nog recente verleden het geval was, en alles wijst erop dat deze ontwikkeling alleen nog maar zal doorzettten. Tegenwoordig wonen steeds minder mensen nog op de plek waar ze geboren werden. Klassieke patronen van intermenselijke verhoudingen die lang algemeen geldend leken, hebben aan betekenis ingeboet. De voortschrijdende globalisering gaat voor sommigen gepaard met een toename aan levenskansen, voor anderen met het gevoel zichzelf te verliezen. Ook de groeiende verdeeldheid in de maatschappij en de structurele verandering van de politiek en de publieke opinie leiden tot een verbluffend groot gevoel van diep-

gaande onzekerheid. We leven in een tijd van ingrijpende veranderingen, en zulke tijden leiden altijd tot verschuivingen in onze fundamentele denkbeelden over de wereld en dat wat we als ons thuis zien.

De huidige verschuiving is het duidelijkst te merken aan de langzaam verdwijnende relevantie van de vraag die vroeger zo belangrijk was: ‘Waar kom je vandaan?’ Zoals de in Groot-Brittannië geboren, in Amerika opgegroeide en in Japan wonende auteur met Indiase voorouders Pico Iyer in een essay over zijn afkomst schrijft, heeft de plaats waar we opgegroeid zijn binnen een paar decennia voor een steeds grotere groep mensen een andere betekenis gekregen. Tegenwoordig verhuizen de meesten van ons meerdere keren tijdens hun leven, sommigen naar andere landen of zelfs naar een ander continent; sommigen voor de lange termijn, anderen slechts voor een bepaalde periode. Sommigen associëren hun thuis met hun ouders, voor anderen is thuis een gekozen woonplaats voor bepaalde tijd, de plek die verbonden is aan een partner of werk, of de plek waar je je belastingen betaalt. Waar je in het recente verleden nog binnen een bepaalde omgeving, sociale kring of maatschappelijke klasse geboren werd, en daar over het algemeen – ook gevoelsmatig – aan verbonden bleef, zijn zelfbesef en gevoelens van verbondenheid tegenwoordig verrassend vaak onderhevig aan een proces van versplintering.

Het is verleidelijk deze ontwikkeling met een nostal-

gische blik te bekijken en te betreuren, maar voor veel mensen is het in eerste instantie een buitengewoon positieve ontwikkeling. Zo kunnen bijvoorbeeld talrijke mensen voor wie dat vroeger nauwelijks mogelijk was geweest vandaag de dag een thuis vinden. Met name diegenen die niet voldoen aan de normen van de wereld waarin ze geboren worden en hun plaats van herkomst in verband brengen met ervaringen van uitsluiting en stigmatisering kunnen elders mensen vinden die vergelijkbare ervaringen hebben gehad, of eenvoudigweg mensen die hen accepteren en liefhebben zoals ze zijn. Dat is misschien wel het mooiste en revolutionairste aspect van het veranderingsproces waaraan onze ideeën over thuis onderhevig zijn: dat het vandaag de dag voor zoveel meer mensen mogelijk is gemeenschappen te vinden waarin ze gerespecteerd worden en zich geborgen voelen, gemeenschappen die tot op zekere hoogte beantwoorden aan wat Hannah Arendt ooit, in navolging van de aristotelische filosofie, 'polis' noemde, dat wil zeggen gemeenschappen waarin het vormen van een gemeenschappelijke identiteit niet het doel is, maar waarin het individu ruimte krijgt voor zijn of haar anders-zijn.

De veranderende opvattingen over wat een thuis is, zijn, zoals ik al eerder schreef, niet beperkt tot Duitsland, maar zijn een mondiaal fenomeen. Vandaag de dag wonen er rond de 250 miljoen mensen in een land waar ze niet geboren werden – een stijging van veertig pro-

cent ten opzichte van nog maar vijftien jaar geleden. Bij deze groep horen mensen die vluchten voor oorlogen en ineenslopende systemen in hun land van herkomst, op zoek naar een leefbaar leven. Maar tot deze groep wordt ook de economische elite gerekend, een groep mensen die in toenemende mate een reizend leven leidt tussen Europa, Amerika en Azië. De beweging van deze bevolkingsstromen heeft invloed op de hele wereld. Ze heeft een andere manier van denken en voelen tot gevolg.

Waar het gevoel van thuis-zijn vroeger verbonden was aan de concrete plek waar we vandaan kwamen, is dat gevoel vandaag de dag eerder verbonden aan een imaginaire plek, een plek waar we naartoe willen. Ons thuis is intussen verworpen tot iets waar we een leven lang naar op zoek zijn en dat we zelf moeten opbouwen: het is net zozeer een concrete als een innerlijke, spirituele en sociale plek waar we ons vestigen, om redenen waar we ons niet eens bewust van hoeven te zijn. Waar 'thuis' in het collectieve begrip lange tijd synoniem was aan 'herkomst', lijkt het nu vooral om deze zoektocht te gaan, misschien wel om een van de wezenlijkste zoektochten die er is: naar een gemeenschap, een familie en een innerlijke harmonie met de wereld. Naar een plek waar een vlucht aan zijn einde komt, of waarop je ophoudt weg te lopen. Naar een plek die de mogelijkheid in zich draagt bij jezelf aan te komen.

Ik had vroeger al te lijden gehad onder donkere periodes, fases die mijn leven weken- en soms maandenlang bemoeilijkten en me af en toe zelfs in de vorm van een depressie geheel buitenspel zetten. Het was iets wat ik kende en waarmee ik in de loop van de tijd had leren leven. Sinds ik een paar jaar geleden was gestopt met drinken, waren deze fases zoveel minder intens geworden, dat ik soms dacht dat ze helemaal verdwenen waren. De depressie waar ik nu in Londen mee te maken kreeg voelde anders. Ze overviel me met ongekende kracht en zou maanden aanhouden, zelfs toen ik allang weer naar Berlijn was teruggekeerd. Een nagenoeg onoverkomelijke weerstand weerhield me ervan de gewoontes op te pakken die in het verleden bewezen hadden me door zulke fases heen te helpen. Ik ging niet naar yoga, noch naar boksen, mijn hardloopschoenen bleven op een gegeven ogenblik in de hoek staan, en al gauw moest ik er ook niet meer aan denken om te mediteren.

Wat de situatie tijdens die lentemaanden in Londen en in de periode daarna extra zwaar maakte was dat ik de indruk had dat mijn innerlijke instabiliteit werd versterkt door een onzekerheid die van buitenaf kwam. Niet alleen ik, maar de hele wereld leek in een crisis te verkeren. In feite wanen we ons allemaal in de zekerheid dat onze emotionele gesteldheid maar weinig te maken heeft met dat wat er om ons heen gebeurt, met de grote veranderingen op politiek en maatschappelijk gebied, met dat wat vroeger 's werelds loop' genoemd

werd. We gaan er heimelijk van uit dat dit niet echt invloed heeft op hoe we leven en hoe we ons voelen. Waarschijnlijk is dit een noodzakelijke illusie die het mogelijk maakt ons dagelijkse leven überhaupt te kunnen bolwerken. Deze illusie klapte voor mij echter uiteen.

De politieke stemming werd in deze periode onmiskenbaar grimmiger. Ik had de indruk dat ik nog nooit eerder getuige was geweest van zoveel terreuraanslagen, oorlogen, economische crises en klimaatrampen in het nieuws. In Duitsland greep in toenemende mate het gevoel om zich heen dat het maatschappelijke midden, van oudsher de drijvende kracht van het land, in dreigde te storten. Er tekende zich een radicalisering af die ik tien jaar eerder al in Amerika had meegemaakt, en hiermee gepaard kwam er steeds duidelijker een haat aan het licht, die de op gematigdheid en consensus gebaseerde politieke cultuur van het land, mijn land, in haar kern bedreigde. Meningeën die werden gekenmerkt door racisme en intolerantie werden weer sociaal geaccepteerd. In politieke talkshows en in kranten kregen stemmen die opriepen zich tegen mensen uit andere landen te keren in ongekennde mate gehoor, stemmen die er opvattingen op na hielden die openlijk homofob en vrouwonvriendelijk waren, en die zich daarbovenop ook nog eens presenteerden als de moedige politiek onderdrukten. Deze ontwikkeling beperkte zich niet alleen tot Duitsland. Terwijl de politiek steeds meer van crisis naar crisis leek te balanceren, wonnen overal ter

wereld ideeën van intolerantie en de romantisering van een vermeende goede oude tijd weer aan populariteit.

Ondertussen werd steeds duidelijker dat de wereldorde waar we met zijn allen gedurende een lange tijd op hadden vertrouwd, begon te wankelen. Het Europa zoals ik het tijdens het grootste deel van mijn volwassen leven had gekend leek te flirten met een ineensstorting van economie en wereldbeeld. Onberekenbare, autoritair bestuurd staten boezemden de rest van de wereld meer dan ooit angst in. De globalisering zorgde voor steeds meer ongelijkheid. Vluchtelingen uit oorlogsgebieden confronteerden Europeanen dag in, dag uit met hun waanvoorstelling dat het leed dat het dagelijks leven van mensen in veel andere delen van de wereld bepaalde, voor altijd op afstand te houden was.

Ik kon niet anders dan al deze veranderingen samen waar te nemen als een bedreiging. Ik hoopte vurig dat mijn gevoel dat de wereld afstevende op een keerpunt in de geschiedenis niet klopte. Desondanks lukte het me niet de angst af te schudden dat in die maanden een tijdperk van stabiliteit zou eindigen, een tijdperk waarvan ik, en met mij vele anderen, had gedacht dat het voor altijd zou voortduren.

Het mag geen verrassing zijn dat door een dergelijke politieke en maatschappelijke situatie voor veel mensen de behoefte aan veiligheid en zekerheid, en de wens zich ergens thuis te weten, enorm wordt versterkt. Maar kan

de zekerheid van een thuis daadwerkelijk een oplossing zijn wanneer we geconfronteerd worden met dergelijke problemen? De Palestijns-Amerikaanse cultuurtheoreticus Edward Said stond hier sceptisch tegenover. In zijn invloedrijke essay 'Reflections on Exile' wees hij erop dat onze voorstelling van een thuis snel de vorm van gevaarlijke dogma's en bekrompenheid aan kan nemen. Grenzen, aldus Said, worden vaak zonder vorm van redelijkheid en zonder noodzaak tot het bittere einde verdedigd en leiden daardoor juist tot het tegenovergestelde van zekerheid.

Said was niet de enige die er zo over dacht. Een aanzienlijk deel van de filosofie en geestesgeschiedenis van de twintigste eeuw, die zo rijk was aan catastrofes, stond verrassend negatief tegenover het idee van een thuis en ging zelfs verder in haar afwijzing ervan. Volgens de Amerikaanse filosofe Susan Neiman is de twijfel over het bestaan van een thuis zelfs een basisgegeven van de moderne tijd en is het een van zijn onomkeerbare kenmerken. Theodor W. Adorno was degene die zich het sterkst van dit idee afkeerde. In zijn filosofische autobiografie *Minima Moralia*, die hij tijdens de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog in ballingschap in Californië schreef, beschrijft hij ieder thuis als iets dogmatisch, als een gemeenschappelijk verzinsel en een dubieus voorschrift. 'Het hoort bij de moraal, niet thuis te zijn bij jezelf,' schrijft hij in zijn boek. Hij bedoelde hiermee dat we ons niet mogen laten misleiden